

'Hoe leest gij?'

- Een herinterpretatie van de Wet en de Profeten -

bacheloreindwerkstuk aangeboden aan:

dr. H.L.M. Ottenheijm

Departement Religiewetenschap en Theologie

Universiteit Utrecht

Wim Steller

(3665992)

25 juni 2014

'(...) Ga en doe jij dit op dezelfde manier!'

(Lukas 10:37, EV)

*'Joods lezen is letterlijk luidruchtig:
sociaal, gezellig, geanimeerd, teatraal,
een demonstratief openbaar optreden
dat bedoeld is om de lezer van
volledige overgave
te laten overgaan tot actie;
lezen dat noodzakelijke,
rechtstreekse, menselijke implicaties heeft;
lezen dat uitnodigt tot
discussie, commentaar, twijfel,
onderbreking en interpretatie;
lezen dat nooit zijn mond houdt.*

Het joodse lezen weigert het boek ooit dicht te slaan'

Simon Schama, 2013

Inhoudsopgave

<i>hoofdstuk</i>	<i>Titel</i>	<i>Pagina</i>
	Inleiding	6
1	narratieve analyse	7
1.1	verhaalafbakening	7
1.2	werkvertaling	8
1.3	compositie	11
1.4	handelingsverloop	11
1.5	personages	12
1.5.1	een zeker wetgeleerde	12
1.5.2	Jezus	13
1.5.3	een zeker mens	13
1.5.4	een zeker priester	14
1.5.5	een zekere Samaritaan	14
1.6	ruimte en tijd	14
1.6.1	ruimte	14
1.6.2	tijdsverloop	14
1.6.3	retroversies en anticipaties	15
1.7	perspectief	15
1.8	conclusies	16
2	historisch-literaire kritiek	17
2.1	auteur	17
2.2	Datering	18
2.3	lezer(s)	18
2.4	bronnentheorie	18
2.5	Conclusies	19
3	vorm- en redactiekritiek	20
3.1	conclusies	21
4	bronnen van traditioneel- en Lukaans taalgebruik	22
4.1	Lukas 10:25	22
4.2	Lukas 10:26	22
4.3	Lukas 10:27	23
4.4	Lukas 10:28	24
4.5	Lukas 10:29	24
4.6	Lukas 10:30-35	25
4.7	Lukas 10:36 en 37	26
4.8	Conclusies	26
5	mogelijke sociaal-religieuze contexten naar aanleiding van Lukas 10:25-37	27
5.1	achtergronden van mogelijk sociaal-religieuze contexten	27
5.1.1	een Lukasgemeenschap?	27

5.1.2	de Joodse gemeenschap	27
5.1.3	'Christelijke' gemeenschappen	28
5.2	Conclusies	28
6	samenvatting en conclusie	29
6.1	Samenvatting	29
6.1.1	narratieve analyse	29
6.1.2	historisch-literaire kritiek	29
6.1.3	vorm- en redactiekritiek	29
6.1.4	bronnen van traditioneel- en Lukaans taalgebruik	29
6.1.5	mogelijk sociaal-religieuze contexten naar aanleiding van Lukas 10:25-37	29
6.2	Conclusie	30
6.3	Tenslotte	30
	Dankwoord	32
	Gebruikte literatuur	33
	Gebruikte Bijbelvertaling	34
	Gebruikte webpages	34

Inleiding

‘Gemeente, we stellen ons onder de tucht en de belofte van de Wet des HEEREN en de samenvatting die de Heere Jezus ons geleerd heeft.’ Deze uitspraak wordt in diverse gemeenten¹ in de morgendienst van elke zondag ten gehore gebracht. Hoe opvallend dat in het evangelie van Lukas de samenvatting niet door Jezus wordt gegeven, maar door de wetgeleerde. De wetgeleerde geeft een samenvatting van de wet op de vraag van Jezus: ‘(...) Wat is in de wet geschreven; hoe leest gij?’ (Lukas 10:26, SV) In het onderzoek naar het schrijven van dit eindwerkstuk heeft vooral het laatste gedeelte van die vraag om aandacht gevraagd: ‘Hoe leest Gij?’ Opvallend is dat binnen de bijbelcommentaren weinig tot bijna niets geschreven is over deze vraag.² Pas na het lezen van ‘A Commentary on the New Testament from the Talmud and Hebraica’³ komt er een eerste antwoord: ‘An expression very common in the schools?’⁴

Deze zinsnede is de aanleiding geworden voor de vraag van dit eindwerkstuk. In dit eindwerkstuk zal onderzoek worden gedaan of in Lukas 10:25-37 sprake is van traditioneel taalgebruik. Daarnaast zal gekeken worden of deze wijze van taalgebruik is terug te vinden in het joodse leren van de eerste eeuw. De vraagstelling van dit eindwerkstuk luidt daarom als volgt:

Is er in Lukas 10:25-37 sprake van traditioneel taalgebruik en zo ja, welke sociaal-religieuze context veronderstelt die dan?

Voor dat deze vraag beantwoord kan worden, zal in hoofdstuk 1 eerst een narratieve analyse worden gemaakt van het gekozen tekstgedeelte. Deze narratieve analyse zal achtereenvolgens bestaan uit een verhaalafbakening, werkvertaling, compositie, het handelingsverloop van het verhaal, de personages die in het verhaal naar voorkomen, de aspecten ruimten en tijd en tenslotte zal ingegaan worden op het vertelperspectief van het verhaal.⁵ Aan het einde van hoofdstuk 1 zal een voorlopige conclusie getrokken worden met betrekking tot de vraagstelling van dit eindwerkstuk.

Daarna zal in hoofdstuk 2, 3 en 4 worden ingegaan op de eerste vraag van dit eindwerkstuk. Hoofdstuk 2 zal de historisch-literaire kritiek bevatten. In hoofdstuk 3 zal worden ingegaan op de vorm- en redactiekritiek. Wat traditionele tekst is of Lukaans zal in hoofdstuk 4 worden besproken. De hoofdstukken zullen besloten worden met een conclusie. In hoofdstuk 5 zullen de mogelijk sociaal-religieuze contexten besproken worden om in hoofdstuk 6 een samenvatting en conclusie te kunnen geven. Met een dankwoord zal dit eindwerkstuk worden besloten.

¹ De gemeenten binnen in ieder geval de Reformatorische traditie: Hervormde Gemeente binnen de Protestantse Kerk in Nederland tot onder andere de Oud Gereformeerde Gemeente (in Nederland)

² Grieks: πῶς ἀναγινώσκεις, deze combinatie komt volgens ‘Thesaurus Linguae Graecae’ alleen voor bij Lukas <http://stephanus.tlg.uci.edu.proxy.library.uu.nl/inst/textsearch> (31-05-2014)

³ J. Lightfoot, *A Commentary on the New Testament from the Talmud and Hebraica, volume 3*, Grand Rapids: Baker Bookhouse, 1979

⁴ Idem, pag. 103

⁵ Voor een uitgebreide omschrijving en praktische uitwerkingen aan de hand van voorbeelden zie: W. Weren, *Vensters op Jezus*, Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 1999, pag. 50-68

Hoofdstuk 1: narratieve analyse

1.1. verhaalafbakening

In deze paragraaf zal verantwoord worden hoe gekomen is tot de verhaaleenheid van Lukas 10:25-37.

De meeste commentaren stellen dat Lukas kan worden ingedeeld in een achttal gedeelten. Geldenhuys onderscheidt de volgende gedeelten⁶:

- 1:1-4 de inleiding;
- 1:5-2:52 de geboorte en kinderjaren van Johannes de Doper en Jezus;
- 3:1-20 de prediking van Johannes de Doper;
- 3:21-4:13 de doop en verzoeking van Jezus;
- 4:14-9:50 het optreden van Jezus in Galilea;
- 9:51-19:44 Jezus op weg naar Jeruzalem;
- 19:45-23:56 Jezus in Jeruzalem, de kruisiging en begrafenis;
- 24:1-53 De verschijningen van de opgestane Christus.

Er is wel onderscheid in de verdeling van de gedeelten. Fitzmyer ziet Lukas 3:1-4:13 als een geheel en maakt een onderscheid als het gaat over Jezus in Jeruzalem en de kruisiging en begrafenis⁷. In dit eindwerkstuk zal de indeling gevolgd worden, die Jezus zijn aankomst in Jeruzalem laat plaatsvinden vanaf 19:45.⁸ De perikoop van dit eindwerkstuk is te vinden in Lukas 9:51-19:44: 'Jezus op weg naar Jeruzalem'.

Over de afbakening van het narratief in Lukas 10:25-37 wordt verschillend gedacht. Diverse commentaren⁹ ondersteunen de keuze om tot deze afbakening te komen. Schürmann behandelt dit gedeelte wel als één geheel. Hoewel benadrukt wordt dat het van belang is om 10:29-37 niet als aanhangsel te zien bij 10:25-28 of 10:25-28 als inleiding te zien op 10:29-37. Hij benadrukt dat het voorbeeld van de zgn. barmhartige Samaritaan richting geeft aan het begrip naastenliefde uit 10:25-28 en dit begrip accentueert.¹⁰ Anderen kiezen ervoor het gesprek over 'de wet' (10:25-28) en het voorbeeld¹¹ van de zgn. barmhartige Samaritaan als aparte perikopen te behandelen (o.a. Fitzmyer, 1985)¹². Tenslotte kiest bijvoorbeeld Leaney (1966)¹³ ervoor om dit verhaal te laten lopen van 10:25 tot en met 10:42. Redenen hiervoor zijn om de twee aspecten uit te werken. Het gericht zijn op de

⁶ N. Geldenhuys, *Commentary on the Gospel of Luke*, Grand Rapids: WM. B. Eerdmans Publishing Company, 1988, pag. 46

⁷ J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke I-IX*, New York: Doubleday & Company Inc., 1983, pag. xiii-xvi
J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke X-XXIV*, New Haven & London: Yale University Press, 1985, pag. xiii-xvi

⁸ Ook van Bruggen (2011) ondersteunt deze keuze

⁹ o.a. Nielsen, 1979; Schmithals, 1980 Schweizer, 1982; Geldenhuys, 1988; Wiefel, 1988; Schürmann, 1994; Bovon, 1996; Shellard, 2002; van Bruggen, 2011

¹⁰ H. Schürmann, *Das Lukasevangelium*, Freiburg: Herder, 1994, pag. 128-129

¹¹ In dit eindwerkstuk spreek ik bewust van 'het voorbeeld van de zgn. barmhartige Samaritaan', aldus Fitzmyer (1985, pag. 883)

¹² Fitzmyer (1985, pag. 882) stelt echter ook: 'This episode in the Lucan travel account (10:29-37) is intimately connected with the preceding one (...)'

¹³ A.R.C. Leaney, *The Gospel According to St. Luke*, London: Adam & Charles Black, 1966, pag. 180-183

mens en daarna in 10:38-42 de gerichtheid op God.¹⁴ Gedeeltelijk wordt dit ook gedaan door Schweizer. Hij plaatst het tekstgedeelte van dit eindwerkstuk in het geheel van Lukas 10:21 tot 11:13 en onderbouwt dit door te stellen dat na de inleiding door Lukas, nu in vs. 21 de lofprijs aan God plaatsvindt, waarna er zich een drieluik ontvouwt als het gaat over 'het gebod van de liefde' (10:25-37), 'het geloof' (10:38-42) en 'het gebed' (11:1-13).¹⁵ Schweitzer ondersteunt in dit geheel de verhaalafbakening van 10:25-37. Zoals aangegeven gebeurt dit ook in dit eindwerkstuk en wel om de volgende redenen:

1. De structuur, die in een volgende paragraaf zal worden uitgewerkt laat zien dat de twee gedeelten van dit verhaal onlosmakelijk bij elkaar horen.
2. Vanuit het literaire en retorische oogpunt is het van belang dit verhaal als een geheel te zien. Het voorbeeld van de zgn. barmhartige Samaritaan is niet los te zien van het gesprek waarin dit voorbeeld wordt genoemd. De uitleg van dit voorbeeld moet beheerst worden door het gesprek waarin dit voorbeeld wordt genoemd.¹⁶
3. Het verhaal wordt omlijst door middel van het werkwoord 'ποιέω'¹⁷ in vers 25 klinkt: 'Meester, wat **doende** zal ik het eeuwige leven beërven?' (SV). Dit wordt tenslotte beantwoord in vers 37 waar staat: '(...) Die barmhartigheid aan hem **gedaan** heeft. (...) Ga heen en **doe** desgelijks' (SV).
4. Het voorbeeld van de zgn. barmhartige Samaritaan is een interpretatie van Leviticus 19, zoals verwoord in 10:27.¹⁸ Daarom moet dit narratief als één geheel gezien worden gelezen. Het zijn geen twee losse narratieven.

1.2 werkvertaling

25) En zie¹⁹, een zeker wetgeleerde²⁰ stond op,

om hem grondig te testen²¹,

en hij zei:

'Leraar, wat moet ik doen om eeuwig leven te krijgen?'

26) En hij zei tegen hem²²:

'Wat²³ is er geschreven in de wet²⁴?²⁵ Hoe²⁶ lees jij?²⁷'

¹⁴ Bovon (1996, pag. 87) noemt dit ook, hoewel hij deze perikopen wel apart behandelt.

¹⁵ E. Schweizer, *Das Evangelium nach Lukas*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982, pag. 119-125

¹⁶ J. van Bruggen, *Lucas, het evangelie als voorgeschiedenis*, Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 2011, pag. 222

¹⁷ J.T. Nielsen, *Het Evangelie naar Lukas*, Nijkerk: Uitgeverij G.F. Callenbach B.V., 1979, pag. 321

¹⁸ B. Shellard, *New Light on Luke*, London: Sheffield Academic Press Ltd, 2002

¹⁹ Met een hebraïsme: en zie (... Hebreeuws: הִנֵּה) wordt deze perikopen ingeleid. (Nielsen, 1979, pag. 313)

²⁰ Denaux (2009, pag. 415) geeft aan dat 'νομικός' karakteristiek is voor Lukas

²¹ 'ἀνέστη' (= stond op) in combinatie met het participium 'ἐκπεριάζων' (= om grondig te testen) is volgens Denaux (2009, pag. 51) karakteristiek voor Lukas

²² In het Grieks staat hier 'εἶπεν πρὸς αὐτόν', deze combinatie is karakteristiek voor Lukas (Denaux, 2009, pag. 373)

27) En deze antwoordde en zei:

‘Jij zult houden van de HEER, jouw God, door heel je hart en met heel je leven en met al je kracht en met geheel je aanleg en je naaste net zoals jezelf.’

28) En hij zei²⁸ tot hem:

‘Je hebt correct²⁹ geantwoord³⁰; doe dit en jij zult leven.’

29) En terwijl deze sprak om zichzelf te rechtvaardigen³¹,

zei hij tot Jezus:

‘En³² wie is mijn naaste?’

30) Jezus gaf als antwoord³³:

‘Een zeker mens³⁴ ging naar beneden van³⁵ Jeruzalem naar Jericho en hij kwam rovers tegen³⁶, die hem zowel de kleren uittrokken als hem sloegen. Zij gingen weg terwijl zij hem halfdood lieten liggen.

31) Maar bij toeval ging een zeker priester naar beneden op deze weg en hij zag³⁷ hem en hij ging aan de overkant voorbij³⁸.

²³ Bovon (1996, pag. 85) zegt hiervan: ‘Das τί; >> was?<<, bezieht sich auf den Text; das πῶς >> wie?<< auf seine Interpretation.’

²⁴ Grondslag, principe, Mozaïsche wetgeving (Danker, 2009, pag. 242 en 243)

²⁵ De volgorde in de Griekse tekst: ἐν τῷ νόμῳ τί γέγραπται; laat duidelijk zien dat deze wetgeleerde naar de joodse wet verwezen wordt. (Nielsen 1979, pag. 313)

²⁶ In de zin van: op welke manier, in welke zin/betekenis (Danker, 2009, pag. 312)

²⁷ (...) (Grieks: πῶς ἀναγινώσκεις) – een typisch rabbijnse zinswending (...) (Nielsen, 1979, pag. 313); zie ook voetnoot 2

²⁸ De combinatie ‘εἶπεν δὲ’ is een karakteristieke combinatie voor Lukas, aldus Denaux (2009, pag. 372)

²⁹ ‘in conformity with what meets a standard’ (Danker, 2009, pag. 255). ‘Ook dit is naar Rabbijns gebruik.’ (Nielsen, 1979, pag. 315); Bovon (1996, pag. 88) merkt hierover op: ‘Jesus *nimmt* die Frage *auf*, indem er sie *versteht*. Solcher Art scheinen hier die beiden Nuancen des Verbs ὑπολαμβάνω, >> afnemem << und >> verstehen <<, zu sein, denen zugleich in jüdischen und griechischen Texten zu begegnen ist. Tenslotte geeft Denaux (2009, pag. 444) hier over aan dat ‘ὀρθῶς’ karakteristiek is voor Lukas

³⁰ Denaux (2009, pag. 236) geeft aan dat hier sprake is van een woord dat karakteristiek is voor Lukas

³¹ Grieks ‘δικαιῶσαι’, dit woord is ook karakteristiek voor Lukas (Denaux, 2009, pag. 163)

³² ‘Met die tegenvraag wil hij zichzelf rechtvaardigen. Met *en* (Grieks: καί) laat de wetgeleerde zien dat het er nu voor hem op aankomt te vernemen wie zijn naaste is (...) (Nielsen, 1979, pag. 315)

³³ ‘take a subject to another stage in conversation’ (Dankers, 2009, pag. 365) ‘(...) een in het klassiek Grieks gebruikelijke zinswending (...)’ (Nielsen, 1979, pag. 317). Denaux (2009, pag. 621) geeft aan karakteristiek voor Lukas

³⁴ In het Grieks staat hier ‘ἄνθρωπός τις’, deze combinatie van woorden is karakteristiek voor Lukas (Denaux 2009, pag. 49)

³⁵ De combinatie van ‘κατέβαινε’ en ‘ἀπὸ’ is typisch Lukaans (Denaux, 2009, pag. 330)

³⁶ ‘περιέπεσεν’ (kwam tegen) is karakteristiek voor Lukas (Denaux, 2009, pag. 497)

³⁷ De combinatie ‘καὶ ἰδὼν’ (= en zag) is karakteristiek voor Lukas (Denaux, 2009, pag. 442)

³⁸ Denaux (2009, pag. 56) geeft aan dat dit woord ‘ἀντιπαρῆλθεν’ karakteristiek is voor Lukas

- 32) En op dezelfde manier³⁹ kwam een Leviet langs die plaats en hij zag hem en hij ging aan de overkant voorbij.
- 33) Maar een zekere Samaritaan⁴⁰, terwijl hij aan het reizen was, kwam langs en hij zag hem, kreeg medelijden,
- 34) En ging naar hem toe en hij verbond zijn wonden en goot daar olie en wijn op en hij zette hem op⁴¹ zijn eigen huisdier en hij bracht hem in⁴² een herberg en hij zorgde voor hem.
- 35) En op de volgende dag ging hij weg en hij gaf twee denarieën⁴³ aan de herbergier en hij zei:
- ‘Zorg voor hem en wanneer je meer nodig zou hebben, betaal ik dat aan jou terug wanneer ik terugkom.’
- 36) Wie van deze drie, denk⁴⁴ jij, is de naaste⁴⁵ geworden⁴⁶ van deze, die gevallen is door de rovers?⁴⁷
- 37) En deze zei:
- ‘Die barmhartigheid⁴⁸ aan hem gedaan heeft⁴⁹.’

En Jezus zei tegen hem:

‘Ga⁵⁰ en doe⁵¹ jij dit op dezelfde manier!’

³⁹ ‘ὁμοίως’ is karakteristiek voor Lukas (Denaux, 2009, pag. 435)

⁴⁰ ‘Volgens de gangbare driedeling van toen kan na een priester en een leviet nu een leek verwacht worden. Daarmee zou de gelijkenis een antiklerikale toespitsing gekregen hebben. Maar de climax gaat een heel andere richting uit. Op dezelfde wijze als aan het begin – een zeker mens (Grieks: ἄνθρωπος τις), een priester (Grieks: ἱερέυς τις) – wordt nu verteld dat een Samaritaan (Grieks: Σαμαρίτης (...) τις) in zijn nabijheid kwam. Het Griekse woordje δέ (EV: maar) markeert het contrast.’ (Nielsen, 1979, pag. 319)

⁴¹ De combinatie ‘ἐπιβιβάσας’, ‘ἐπὶ’ en ‘αὐτὸν’ is karakteristiek voor Lukas (Denaux, 2009, pag. 236)

⁴² ‘Brengen in’ is naar wat Denaux (2009, pag. 10) karakteristiek voor Lukas

⁴³ Één denarie staat gelijk aan het dagloon van een arbeider. (Fitzmyer, 1983, pag. 690)

⁴⁴ Denaux (2009, pag. 166) geeft aan dat de combinatie ‘denk jij’ (= ‘δοκεῖ’) en de infinitief van ‘γίνομαι’ (= worden) karakteristiek is voor Lukas

⁴⁵ Bovon (1996, pag. 91 en 92) geeft hier aan dat het niet meer gaat om gevaar, dat je zou kunnen lopen doordat iemand je naaste wordt, maar om het naaste worden van een ‘Verwundeten’.

⁴⁶ Danker (2009, pag. 79) geeft onder andere aan bij de betekenis van dit woord: ‘be born’

⁴⁷ ‘De wetgeleerde mag zelf zijn eigen vraag beantwoorden.’ (Nielsen, 1979, pag. 320)

⁴⁸ ‘Barmhartigheid’ (= ‘ἔλεος’) is karakteristiek voor Lukas (Denaux, 2009, pag. 207)

⁴⁹ Grieks: ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος (= barmhartigheid) μετ’ αὐτοῦ; evenals ‘ἔλεος’ is ook ‘ποιήσας’ (= gedaan heeft) karakteristiek voor Lukas (Denaux, 2009, pag. 516)

⁵⁰ Karakteristiek voor Lukas (Denaux, 2009, pag. 524)

⁵¹ Idem, pag. 516

1.3 compositie

Ook in dit verhaal komt het doel van Lukas duidelijk tot uiting in de patronen van de tekst. Lukas heeft zich ten doel gesteld om alles ordelijk op schrift te stellen, zoals Weren weergeeft.⁵² In Lukas 10:25-37 wordt dit ordelijke gevonden in een concentrische patroon dat herhaald wordt. Dit patroon is als volgt weer te geven:

A	10:25	vraag	
	B	10:26	wedervraag
	B'	10:27	antwoord op wedervraag
A'	10:28	antwoord op beginvraag	
A	10:29	vraag	
	B	10:30-36	voorbeeld en wedervraag
	B'	10:37a	antwoord op wedervraag
A'	10:37b	antwoord op de tweede en eerste beginvraag ⁵³	

Het patroon wordt ondersteund door middel van de herhaling als gekeken wordt naar het subject van de zin. A is de vraag van de wetgeleerde. B is de wedervraag van Jezus. In B' geeft de wetgeleerde antwoord op de wedervraag van Jezus. Jezus geeft tenslotte in A' het antwoord op de beginvraag.⁵⁴ Dit patroon wordt in van Bruggen (2011) als volgt omschreven: 'Twee maal is er de cyclus van vraag, tegenvraag, zelfbeantwoording en opdracht (Sellin:25-28 en 29-37). De gelijkenis is een breed uitgewerkte tweede tegenvraag.'⁵⁵ Binnen dit patroon heeft 'doen' een prominente plaats en wel in de verzen 25, 28, 37a en 37b.⁵⁶ Bovon (1996) beschrijft het voorbeeld van de zgn. barmhartige Samaritaan dan ook als een 'normative Geschichte'.⁵⁷

1.4 handelingsverloop

In paragraaf 1.1 is aangegeven dat Lukas 10:25-37 als één verhaal gelezen moet worden. Binnen de structuur is echter wel een tweedeling te herkennen. In het eerste gedeelte wordt er naar een antwoord gezocht op de vraag, wat te doen om het eeuwige leven te krijgen. Deze vraag is te vinden in vs. 25 en het eerste gedeelte loopt dan tot en met vers 28. Het tweede gedeelte gaat in op de vraag: '(...) wie is mijn naaste?' (vs. 29) en omvat de tekst tot en met vers 37.

Lukas wil de aandacht vestigen op het volgende verhaal door 'en zie' te gebruiken. Van Bruggen geeft aan dat dit zeker in verband staat tot de voorgaande verzen 'er komt iets nieuws dat binnenvalt in

⁵² W. Weren, *Vensters op Jezus*, Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 1999, pag. 26

⁵³ <http://users.telenet.be/arseen.de.kesel/lucasc10.htm#Lc102528> (28-03-2014)

⁵⁴ W. Schmithals, *Das Evangelium nach Lukas*, Zurich: Theologische Verlag Zürich, 1980, pag. 127; H. Schürmann, *Das Lukasevangelium*, Freiburg: Herder, 1994, pag. 129

⁵⁵ J. van Bruggen, *Lucas, het evangelie als voorgeschiedenis*, Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 2011, pag. 222

⁵⁶ W. Wiefel, *Das Evangelium nach Lukas*, Berlin: Evangelische Verlanganstalt Berlin, 1988, pag. 207

⁵⁷ F. Bovon, *Das Evangelium nach Lukas*, Zürich: Benziger Verlag, 1996, pag. 83

wat tot nu toe aan de orde was⁵⁸ De wetgeleerde staat op en stelt een vraag aan Jezus. Lukas geeft aan dat hij dit doet om Jezus 'grondig te testen' (vs. 25). Maar Jezus stelt de wetgeleerde een tegenvraag (vs. 26). De wetgeleerde geeft op deze vraag antwoord door twee wetten uit de Mozaïsche wetgeving samen te voegen en wel uit Deuteronomium 6 en Leviticus 19 (Lukas 10:27).⁵⁹ Jezus geeft aan dat hij op de juiste manier heeft geantwoord en dat hij met het doen daarvan zal leven (vs. 28). Het eerste gedeelte wordt hiermee afgerond. De vraag 'wat moet ik doen?' is hiermee beantwoord, maar de wetgeleerde is nog niet klaar. Hij wil zich rechtvaardigen en vraagt: 'wie is mijn naaste?' (vs. 29). Jezus vertelt⁶⁰ dan het voorbeeld van de zgn. barmhartige Samaritaan. Het verhaal neemt de lezer nu mee naar de weg tussen Jeruzalem en Jericho waarbij een zeker mens valt onder de handen van rovers. Deze laten hem halfdood liggen (vs. 30). Deze mens is van volstrekte anonimiteit voorzien; religie, nationaliteit en positie zijn niet belangrijk⁶¹ in dit voorbeeld. Bij toeval passeren een priester (vs. 31) en een Leviet (vs. 32) deze halfdode mens, maar ze gaan aan de overkant voorbij. In tegenstelling tot deze twee, komt nu de Samaritaan langs. Hij ontfermt zich over deze halfdode mens op een bewogen wijze, vol erbarmen (vs. 33-35). Jezus stelt na dit voorbeeld de wedervraag aan de wetgeleerde. Jezus zet de vraag 'en wie is mijn naaste?' (vs. 29) in een ander licht: '(...) wie is de naaste geworden?(...)' (vs. 36). De wetgeleerde komt er niet toe om de naam van de Samaritaan te noemen. Hij geeft antwoord op de volgende wijze 'Die barmhartigheid aan hem gedaan heeft' (vs. 37). Jezus geeft hem dan de opdracht om op dezelfde wijze te doen. Hiermee wordt teruggegrepen op de eerste vraag: 'wat moet ik doen?' (vs. 25) en wordt het verhaal afgerond.

1.5 personages

In Lukas 10:25-37 komen diverse personages naar voren. In het narratief komen een tweetal *characters* naar voren te weten: een zeker wetgeleerde en Jezus. Daarnaast worden er nog diverse *actors* aanbod in het voorbeeld van de zgn. barmhartige Samaritaan, namelijk: een zeker mens, een zeker priester, en een zekere Samaritaan. De rovers, een Leviet en de herbergier zullen niet worden besproken, omdat zij *actors* zijn, die 'do not cause or undergo functional events'⁶².

1.5.1 een zeker wetgeleerde

Het is de tweede keer in Lukas dat de wetgeleerden genoemd worden. In Lukas 7:30 worden zij als groep genoemd, samen met de farizeeën. Zij worden daar op de volgende wijze door Lukas benoemd '(...) de wetgeleerden hebben den raad Gods tegen zichzelf verworpen, van hem (Johannes de Doper, WS) niet gedoopt zijnde.' In het tekstgedeelte van dit eindwerkstuk staat één van hen op (vs. 25). Lukas introduceert hem door hem een vraag aan Jezus te laten stellen over het eeuwige leven (vs. 25)⁶³. Door middel van een tegenvraag van Jezus (vs. 26), gaat deze wetgeleerde zelf aangeven hoe hij leest (vs. 27). Hij geeft een correct antwoord. Deze wetgeleerde verandert van een

⁵⁸ J. van Bruggen, *Lucas, het evangelie als voorgeschiedenis*, Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 2011, pag. 223

⁵⁹ J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke X-XXIV*, New Haven & London: Yale University Press, 1985, pag. 878

⁶⁰ Danker (2009, pag. 365) geeft bij dit Griekse woord aan: 'take a subject to another stage in conversation'

⁶¹ F. Zehrer, *De Boodschap der gelijkenissen, over de eindtijd*, Boxtel: Katholieke Bijbelstichting, 1974, pag. 97

⁶² M. Bal, *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*, Toronto: University of Toronto Press, 2009, pag. 201

⁶³ J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke X-XXIV*, New Haven & London: Yale University Press, 1985, pag. 877

vragensteller 'om hem grondig te testen' (vs. 25)⁶⁴ in een vragensteller 'om zichzelf te rechtvaardigen' (vs. 29)⁶⁵ of van strijdbaar tot gereserveerd, zoals Bovon dat aangeeft⁶⁶. Vanaf vers 29 in leerling verandert hij in een leerling.⁶⁷ Hij lijkt bij de laatste vraag nog niet volledig om te zijn, hij neemt namelijk de naam 'Samaritaan' niet in zijn mond (vs. 37).⁶⁸ Na de opdracht van Jezus wordt de reactie van de wetgeleerde niet meer vernomen. Het verhaal lijkt hier een open einde te hebben. De wetgeleerden worden in Lukas nog een aantal keren genoemd (11:45, 46 en 52). De laatste keer dat zij genoemd worden in een reactie op een vraag van Jezus staat het volgende over hen geschreven 'Maar zij zwegen stil (...)' (14:4, SV).

1.5.2 Jezus

Nadat Jezus in Lukas 10:24 het volgende heeft uitgesproken 'Want ik zeg u dat vele profeten en koningen hebben begeerd te zien hetgeen gij ziet, en hebben het niet gezien, en te horen hetgeen gij hoort, en hebben het niet gehoord.' (SV), wordt hij onderbroken door 'een zeker wetgeleerde'. Volgens Lukas is het de bedoeling om 'hem grondig te testen'. Jezus wordt aangesproken als 'διδάσκαλε' (= leraar). Jezus stelt de wetgeleerde echter een tegenvraag (vs. 26). Hij waardeert het antwoord van de wetgeleerde als correct en Jezus geeft hem de opdracht om zo te handelen (vs. 28). Door middel van de vraag van de wetgeleerde krijgt Jezus⁶⁹ de rol van leraar en geeft hij onderwijs⁷⁰ door het voorbeeld van de zgn. barmhartige Samaritaan te vertellen (vs. 30-35).⁷¹ In dit voorbeeld gebruikt Jezus diverse *actors* om zo een voorbeeld te stellen voor deze wetgeleerde, een aantal zullen in de volgende paragrafen verder worden uitgewerkt. Tenslotte stelt Jezus weer een vraag aan deze wetgeleerde en geeft hem vanuit zijn eigen antwoord de opdracht om zo te handelen (vs. 36-37).

1.5.3 een zeker mens

Een zeker mens ('ἄνθρωπος τις') is kenmerkend voor Lukas⁷² en wordt nog diverse malen gebruikt door Lukas.⁷³ Wie deze mens is wordt niet genoemd. Het was iemand, een willekeurig mens.⁷⁴ Wat wel van hem gekend wordt is dat hij gaat van Jeruzalem naar Jericho. Hij valt onder de handen van

⁶⁴ De vraag is of dit negatief geduid moet worden. Bauer (1988, pag. 490) verwijst bijvoorbeeld naar Deuteronomium 8:2 '(...) Hij wilde u zijn macht laten voelen en u **op de proef stellen**, om te ontdekken wat er in u hart leefde: gehoorzaamheid aan zijn geboden of niet.' (NBV, 2005)

⁶⁵ Bauer (1988, pag. 397) vertaalt dit als 'er versuchte sich zu rechtfertigen' en verwijst naar o.a. Genesis 44:16 '(...) Wat kunnen wij u hierop antwoorden, heer? Hoe kunnen wij ons **vrijpleiten**? God heeft de misdaad van uw dienaren aan het licht gebracht. (...)' (NBV, 2005)

⁶⁶ F. Bovon, *Das Evangelium nach Lukas*, Zürich: Benziger Verlag, 1996, pag. 92

⁶⁷ H. Schürmann, *Das Lukasevangelium*, Freiburg: Herder, 1994, pag. 132

⁶⁸ N. Geldenhuys, *Commentary on the Gospel of Luke*, Grand Rapids: WM. B. Eerdmans Publishing Company, 1988, pag. 314

⁶⁹ Vanaf vers 29 wordt Jezus met name genoemd. In het gehele narratief heeft verder niemand een naam. Opvallend dat Jezus nu pas met name genoemd wordt. Waarom doet Lukas dit? Vanuit de commentaren kon ik hier geen antwoord op vinden

⁷⁰ J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke X-XXIV*, New Haven & London: Yale University Press, 1985, pag. 881

⁷¹ W. Wiefel, *Das Evangelium nach Lukas*, Berlin: Evangelische Verlanganstalt Berlin, 1988, pag. 210

⁷² Böhm (1999, pag. 241) zegt van 'τις' het volgende 'wird von Lukas sehr häufig verwendet und mehrmals sekundär eingefügt – auch hier ist es redaktionell.'

⁷³ Fitzmyer (1985, pag. 886) geeft hiervoor de volgende verzen weer: 12:16; 14:2, 16; 15:11; 16:1, 19; 19:12; 20:9

⁷⁴ J.T. Nielsen, *Het Evangelie naar Lukas*, Nijkerk: Uitgeverij G.F. Callenbach B.V., 1979, pag. 317

rovers. Deze mens blijft naakt, gewond en halfdood achter. In eerste instantie wordt deze mens genegeerd, tenslotte wordt hij verzorgd en in een herberg gebracht. In de herberg wordt deze mens verder verzorgd. De aandacht voor deze mens blijft ondanks dat dit verhaal als voorbeeld van de zgn. barmhartige Samaritaan de geschiedenis is ingegaan, vanwege de vraag die Jezus stelt aan de wetgeleerde: 'Wie van deze drie, denk jij, is de naaste geworden van **deze**, die gevallen is door de rovers?'

1.5.4 een zeker priester

De priester komt toevallig langs. Hij gaat van Jeruzalem naar Jericho. Hij ziet de halfdode mens liggen, maar is voor deze een voorbijganger. Hij gaat namelijk aan de overkant voorbij (vs. 31). De priester staat in contrast met de Samaritaan vers 33 begint met 'maar'.

1.5.5 een zekere Samaritaan

De Samaritaan kwam ook langs. Zoals aangegeven in de voorgaande paragrafen als contrast voor de priester en Leviet in vers 31 en 32.⁷⁵ Hij was aan het reizen. Nadat hij de halfdode mens ziet liggen, krijgt hij medelijden (vs. 33). Hij gaat naar hem toe en verzorgt hem door zijn wonden te verbinden, te verzorgen en hem op zijn eigen huisdier te plaatsen in een herberg te brengen (vs. 34). De zorg van de Samaritaan strekt zich zelfs uit in zijn afwezigheid, zoals nog opgemerkt wordt door Lukas in vers 35.

1.6 ruimte en tijd

In Lukas 10:25-37 wordt weinig tot geen detail gegeven over ruimte en tijd.⁷⁶ Wat er genoemd wordt, zal in de volgende paragrafen worden uitgewerkt.

1.6.1 ruimte

Het verhaal speelt zich af op reis naar Jeruzalem. In het verhaal is niet te achterhalen waar dit verhaal precies speelt. Door middel van het voorbeeld van de zgn. barmhartige Samaritaan wordt dit verhaal geplaatst langs de weg van Jeruzalem naar Jericho. Dit zorgt ervoor dat de aandacht gevestigd wordt op Jeruzalem, de godsdienstige hoofdstad van Israël. Daarnaast wordt ook Jericho op de kaart gezet, waar volgens rabbijnse bronnen veel priesters leefden.⁷⁷ De weg van Jeruzalem naar Jericho ging 'door talloze kloven, een voor overvallen van rovers zeer geschikt terrein.'⁷⁸

1.6.2 tijdsverloop

Het verhaal is een gesprek tussen 'een zeker wetgeleerde' en Jezus. Hierdoor komen vertelde tijd en verteltijd overeen. Het geheel heeft een chronologisch karakter en staat door 'En zie, een zeker wetgeleerde stond op. (...) (10:25) in direct verband met het voorgaande. Zoals bij de vorige paragraaf is aangegeven valt de gebeurtenis in de reis naar Jeruzalem, dus vindt dit plaats op de laatste reis voor het lijden en sterven van Jezus.

⁷⁵ M. Böhm, *Samarië en de Samaritanen bij Lukas*, Tübingen: Mohr Siebeck, 1999, pag. 245

⁷⁶ I.H. Marshall, *The Gospel of Luke*, Exeter: The Paternoster Press, 1978, pag. 441

⁷⁷ M. Böhm, *Samarië en de Samaritanen bij Lukas*, Tübingen: Mohr Siebeck, 1999, pag. 252-253

⁷⁸ F. Zehrer, *De Boodschap der gelijkenissen, over de eindtijd*, Bostel: Katholieke Bijbelstichting, 1974, pag. 97

1.6.3 retroversies en anticipaties

Retroversies

extern

10:26 (...) 'Wat is er geschreven in de wet? (...)

intern

10:36 'Wie van deze drie ... door de rovers?'

Anticipaties

intern

10:25 (...) om hem grondig te testen (...)

10:29 'En terwijl deze sprak om zichzelf te rechtvaardigen (...)

extern

10:25 (...) 'Leraar, wat moet ik doen om eeuwig leven te krijgen?'

10:28 (...) doe dit en jij zult leven.'

10:37 (...) 'Ga en doe jij dit op dezelfde manier!'

Lukas roept door middel van een externe retroversie de lezer de wet in herinnering. Het gaat dan om aanhalingen uit Deuteronomium 6:5 en Leviticus 18:19.⁷⁹ In de tweede retroversie wordt de aandacht gericht op het door Jezus vertelde voorbeeld. Lukas gebruikt de interne anticipaties om het narratief een vervolg te geven. Met de externe anticipaties laat Lukas de lezer steeds dichterbij de huidige werkelijkheid komen. In vers 25 gaat het nog om eeuwig leven, in vers 28 lijkt de wetgeleerde dit in dit leven nog mee te kunnen maken. In vers 37 tenslotte begint het leven nu: 'Ga en doe jij dit op dezelfde manier!'⁸⁰

1.7 perspectief

Het geheel van Lukas 10:25-37 bestaat uit directe vertellerstekst. Lukas doet verslag van wat gebeurt tussen Jezus en de wetgeleerde. In deze vertellerstekst zijn de personageteksten van Jezus en de wetgeleerde, door middel van de directe rede, ingebed. De vertellerstekst over de wetgeleerde wordt onderbroken door commentarenzinnen in vers 25 door 'om hem grondig te testen' en in vers 29a 'En terwijl deze sprak om zichzelf te rechtvaardigen'. Hier zien wij de auteur aan het werk. Waarbij de wetgeleerde het initiatief neemt in dit verhaal, is Jezus degene die het laatste woord heeft. Jezus wordt in het verhaal de vragensteller en opdrachtgever. Lukas laat de wetgeleerde verdwijnen uit het verhaal en plaatst de lezer midden in het verhaal door de opdracht van Jezus in vers 37: 'Ga en doe jij dit op dezelfde manier!' Gebruikt Lukas hier zijn auteurschap om zijn boodschap over te brengen en de lezer te betrekken in het verhaal? Deed hij dit ook al in vers 29 door middel van de vraag: 'En wie is mijn naaste?' In hoofdstuk 3 zal hier verder op worden ingegaan.

⁷⁹ J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke X-XXIV*, New Haven & London: Yale University Press, 1985, pag. 878

⁸⁰ W. Bauer (1988, pag. 1388) geeft aan dat *πορεύω* in overdrachtelijk zin een verandering van **levensstijl** betekent.

1.8 conclusies

Lukas 10:25-37 staat in een traditie. Zo wordt er teruggerepen op de Mozaïsche wetgeving door middel van het aanhalen van Deuteronomium 6 en Leviticus 19 en is het voorbeeld van de zgn. barmhartige Samaritaan een interpretatie van Leviticus 19. De auteur lijkt daarnaast gebruik te maken van klassiek Griekse zinswendingen en bepaalde Hebraïsmen. Of er sprake is van traditioneel taalgebruik moet nog verder worden onderzocht. Er wordt namelijk duidelijk Lukaans taalgebruik waargenomen. Diverse woorden en woordgroepen zijn kenmerkend voor Lukas. De commentaarzinnen in Lukas 10:25 en 29 tonen de hand van de auteur.

In de inleiding werd al opgemerkt dat *‘πῶς ἀναγινώσκεις’* (= hoe lees jij?) alleen bij Lukas voor komt, wat betekent dit voor de vraagstelling van dit eindwerkstuk? Op deze vraag zal in hoofdstuk 4 een antwoord gezocht worden.

Als het gaat over de sociaal-religieuze context lijkt Lukas 10:25-37 te wortelen in de Joodse traditie, maar zijn er ook Griekse invloeden te bespeuren. Wat is de etniciteit van de auteur? Aan wie heeft hij geschreven? Vragen die in het volgende hoofdstuk in ieder geval aan de orde zullen komen.

Hoofdstuk 2: historisch-literaire kritiek

2.1 auteur

Over wie de auteur van het evangelie van Lukas is, wordt divers gedacht. Fitzmyers stelt 'The Third Gospel is anonymous'⁸¹. Van Bruggen geeft daarentegen aan 'Volgens unanieme en oude overlevering is Lucas, de reisgenoot van Paulus, de auteur van het derde evangelie.'⁸² In deze paragraaf zal verder worden ingegaan op het auteurschap van dit evangelie.

Zoals de auteur zelf heeft aangegeven is hij geen ooggetuige geweest van het leven van Jezus. De auteur is eerder een tweede- of derde generatie christen.⁸³ Het oudste handschrift (papyrus P⁷⁵) dat het opschrift vermeldt, *εὐαγγεῖον κατὰ Λουκᾶν*, is gedateerd rond 175-225 na Christus.⁸⁴

Het evangelie is gerelateerd aan de Handelingen. Niet alleen doordat hij in Handelingen (1:1) refereert aan zijn eerste boek, maar ook omdat beide boeken zijn opgedragen aan Theófilus (Lukas 1:3; Handelingen 1:1). Argumenten om de auteur als Lukas te identificeren worden vooral gevonden in de zogenaamde wij-teksten in het boek Handelingen. Deze teksten zijn te vinden in 16:10-17; 20:5-21:18 en 27:1-28:26.⁸⁵

Naast deze discussie over de auteur worden er ook nog vragen gevonden met betrekking tot zijn sociaal-religieuze herkomst. Was Lukas een Joods-christen of een heiden-christen? Het Joods-christen of heiden-christen zijn van Lukas kunnen onder andere op de volgende wijze beargumenteerd worden:

1. *Lukas was een heiden-christen*: vanwege de kwaliteit van het Grieks; het vermijden van Hebreeuwse woorden; het afwezig zijn van de tegenstellingen tussen Jezus en de Farizeeën over de wet;
2. *Lukas was een Joods-christen*: vanwege de interesse in Lukas en Handelingen met betrekking tot Oude Testament en het parafraseren daarvan; 'the author's alleged Palestinian language'⁸⁶ en de mening dat hij een van de 72 discipelen is uit Lukas 10:1-20.⁸⁷

⁸¹ J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke I-IX*, New York: Doubleday & Company Inc., 1983, pag. 35

⁸² J. van Bruggen, *Lucas, het evangelie als voorgeschiedenis*, Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 2011, pag. 11

⁸³ F. Bovon, *Das Evangelium nach Lukas*, Zürich: Benziger Verlag AG, 1989, pag. 22

⁸⁴ J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke I-IX*, New York: Doubleday & Company Inc., 1983, pag. 35

⁸⁵ Zowel Fitzmyer als van Bruggen halen een handschrift aan die deze zienswijze zou kunnen ondersteunen: 'There is a paraphrase of Acts 20:13 in an Armenian translation of a commentary on Acts bij Ephraem of Syria, which names Luke as one of a group (...) "We – I, Luke, and those with me – (...)" (Fitzmyer, 1983, pag. 35) en 'Volgens de codex Bezae was de auteur (...) Hij zou er bij zijn geweest (...) toen wij te hoop liepen, sprak (...)' (van Bruggen, 2011, pag. 12) De waardering van deze handschriften is echter verschillend. (van Bruggen, 2011, pag. 12). Irenaeus van Lyon, die leefde van ongeveer 140-202 na Christus en de Canon Muratori, een lijst van nieuwtestamentische boeken (gedateerd rond ongeveer 200 na Christus) beschrijven Lukas als degene die Paulus begeleidde en de schrijver is van het Evangelie. (Nielsen, 1979, pag. 9 en 10)

⁸⁶ J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke I-IX*, New York: Doubleday & Company Inc., 1983, pag. 42

⁸⁷ Idem, pag. 41-43

Daarnaast speelt er ook de discussie over Colossenzen 4, waarin het gaat over Lukas. Gaat het hier over gradaties in het Jodendom als het gaat over de interpretatie van de wet of wordt door middel van de besnijdenis hier het onderscheidt tussen Jood en heiden benoemd?⁸⁸ Shellard geeft over dit thema aan '(...) ultimately we can only hypothesize about it(...)'⁸⁹.

2.2 datering

De meningen⁹⁰ over de datering van Lukas lopen uiteen van 70 na Christus tot 150 na Christus. Redenen voor deze dateringen hebben te maken met de beschrijving van de val van Jeruzalem in Lukas.⁹¹ Daarnaast zou het mogelijk afgeleid kunnen worden door aanhalingen uit Lukas in geschriften van o.a. Justinus Martyr (omstreeks 100-165 na Chr.). Van Bruggen kiest er daarentegen bewust voor om Lukas te plaatsen voor het jaar 70. Hij stelt dat Jezus profetisch gesproken kan hebben over de val van Jeruzalem. Daarnaast meent hij dat het einde van het boek Handelingen daar mede aanleiding toe geeft. Handelingen eindigt namelijk met de tweejarige gevangenschap van Paulus in Rome.⁹² Van Bruggen schrijft daarover: 'Wijst dit erop dat Lucas het nog niet wist en sloot hij zijn boek af tegen het einde van deze twee jaren?'⁹³

2.3 lezer(s)

Het boek is opgedragen aan Theófilus. Van Bruggen geeft aan dat hij waarschijnlijk behoorde bij de Romeinse overheid.⁹⁴ Shellard geeft echter aan dat het een symbolische naam is, want de auteur wil niemand uitsluiten. Het evangelie is voor iedere 'Lover of God'.⁹⁵ Fitzmyer stelt het volgende over de bedoelde lezers: 'It is widely held today that Luke has written his Gospel for a Gentile Christian audience, or at least one that was predominantly Gentile Christian.'⁹⁶ Bovon geeft echter aan dat er drie groepen lezers zouden zijn: 'gebildete Heiden, hellenistische Juden und durch Gerüchte verunsicherte Christen.'⁹⁷

2.4 bronnentheorie

In Lukas 1:1-4 wordt aangegeven dat 'velen ter hand genomen hebben om in orde te stellen een verhaal van de dingen die onder ons volkomen zekerheid hebben;' (1:1 SV) van uit deze bronnen heeft Lukas zelf 'alles (...) naarstiglijk onderzocht' (1:3 SV). Daarna heeft hij zijn boek geschreven. Volgens de zogenaamde 'Four-Source Hypothesis'⁹⁸ heeft Lukas, evenals Mattheüs gebruik gemaakt van Markus, dat het eerste evangelie zou zijn. Schmithals geeft aan dat Lukas voor 3:1-9:50 en 19:28-

⁸⁸ J. van Bruggen, *Lucas, het evangelie als voorgeschiedenis*, Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 2011, pag. 18

⁸⁹ B. Shellard, *New Light on Luke*, London: Sheffield Academic Press Ltd, 2002, pag. 45

⁹⁰ Voor 60, mogelijk voor 50 (Paffenroth, 1997); 50-65 n. Chr. (van Bruggen, 2011); voor 70 (Flusser, 1988); tussen 70-90 (Nielsen, 1979); ca. A.D. 80-85 (Fitzmyer 1983); rond 150 (Townsend, 1984)

⁹¹ J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke I-IX*, New York: Doubleday & Company Inc., 1983, pag. 57

⁹² J. van Bruggen, *Lucas, het evangelie als voorgeschiedenis*, Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 2011, pag. 19-21

⁹³ Idem pag. 20

⁹⁴ Idem, pag. 24

⁹⁵ B. Shellard, *New Light on Luke*, London: Sheffield Academic Press Ltd, 2002, pag. 41

⁹⁶ J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke I-IX*, New York: Doubleday & Company Inc., 1983, pag. 57 en 58

⁹⁷ F. Bovon, *Das Evangelium nach Lukas*, Zürich: Benziger Verlag AG, 1989, pag. 23

⁹⁸ B. D. Erhman, *The New Testament, A Historical Introduction to the Early Christian Writings*, New York: Oxford University Press, 2008, pag. 94

24:53 gebruik heeft gemaakt van Markus en dit heeft bewerkt naar zijn eigen inzichten.⁹⁹ Naast Markus hebben Lukas en Mattheüs geput uit een bron Q. De verhalen die niet in Markus en Mattheüs gevonden worden, maar alleen in Lukas worden L genoemd. 'Q' en 'L' worden volgens Schmithals vooral gebruikt in 1:1-2:25; 6:20-8:3 en 9:51-19:27.¹⁰⁰ Het tekstgedeelte van dit eindwerkstuk wordt omschreven als een 'L'-passage.¹⁰¹ Over de redactie van Lukas geeft Schmithals het volgende aan 'Die gegenüber seinen Quellen typische Theologie des Lukas ist in ihren Grundzügen eine schon vorlukianische Gemeintheologie, und zwar eine stark an die verkündigung einer (<< liberalen >> , nicht pharisaisch-gesetzlichen) hellenistisch-jüdischen Synagoge angeglichene (...)'¹⁰². In het verdere van dit werkstuk zal op dit citaat worden ingegaan. Paffenroth stelt dat 10:25-28 een bewerking is van Markus, mogelijk Mattheüs of Q. Lukas 10:29-37 is volgens Paffenroth het meest, zo niet volledig Lukaans.¹⁰³

Een heel ander licht werpt Flusser op deze kwestie. Hij stelt dat onwetendheid van de Hebreeuwse en joodse gebruiken in de tijd van Jezus het onmogelijk maakt hier goed positie in te kiezen. Hij geeft aan dat, door deze onwetendheid het Markusevangelie in een bevoorrechte positie komt. Robert L.Lindsey heeft, aldus Flusser, vraagtekens gezet bij de zogenaamde 'bronnentheorie.' Er wordt dan gesteld dat zowel Mattheüs, Markus en Lukas gebruik maakte van een eerste bron. Markus zou gebruik gemaakt hebben van Lukas. Mattheüs zou de Lukastekst niet kennen, maar wel gebruik hebben gemaakt van het Markusevangelie.¹⁰⁴

2.5 conclusies

Vanuit de bronnentheorie wordt Lukas 10:25-37 als Lukaans omschreven. Flusser werpt echter een heel ander licht op het taalgebruik in Lukas en stelt dat er kennis moet zijn van Hebreeuws en Joodse gebruiken. Hij stelt dat Lukas gebruik gemaakt heeft van een eerdere bron en dat er dus sprake kan zijn van traditioneel taalgebruik.

Voor wat betreft de sociaal-religieuze context wordt de auteur door Schmithals geplaatst in een liberaal Hellenistisch Jodendom. Daarnaast wordt gesteld dat de auteur een heiden-christen zou kunnen zijn, dit zet de sociaal-religieuze context van deze tekst weer in een ander licht.

In het volgende hoofdstuk zullen we verder ingaan op de vorm- en redactiekritiek om te zien in hoeverre de hand van de auteur is waar te nemen in dit tekstgedeelte.

⁹⁹ W. Schmithals, *Das Evangelium nach Lukas*, Zurich: Theologische Verlag Zürich, 1980, pag. 10

¹⁰⁰ idem

¹⁰¹ J. A. Fitzmyer, S.J., *The Gospel According to Luke (I-IX)*, New York: Doubleday & Company, Inc, 1983, pag. 83

¹⁰² W. Schmithals, *Das Evangelium nach Lukas*, Zurich: Theologische Verlag Zürich, 1980, pag. 10

¹⁰³ K. Paffenroth, *The Story of Jesus according to L*, Sheffield: Sheffield Academic Press Ltd, 1997, pag. 36-38; 94 en 95; 115 en 116; 137 en 138.

¹⁰⁴ D. Flusser, *Ontdekkingen in het Nieuwe Testament*, Baarn: Uitgeverij Ten Have b.v., 1988, pag. 10-12

Hoofdstuk 3: vorm- en redactiekritiek

Zoals eerder beschreven, stelt Fitzmyer¹⁰⁵ dat het tekstgedeelte voor dit eindwerkstuk stamt uit de 'L' bron en hierdoor Lukanisch is. Er zijn echter anderen die aangeven dat Lukas hier materiaal uit Markus heeft aangepast of zelfs dat bij Lukas het originele materiaal te vinden is, wat door Mattheüs is gebruikt.¹⁰⁶ In dit hoofdstuk zal op deze materie worden ingegaan, voor wat betreft Lukas 10:25-37.

Dit gedeelte in Lukas verschilt opmerkelijk van de parallelle teksten (Markus 12:28-34 en Mattheüs 22:34-40). De overeenkomsten in de parallelle gedeelten zijn de aanhaling uit Deuteronomium 6:5 en Leviticus 19:18 en het gegeven dat iemand wat vraagt aan Jezus.¹⁰⁷ Verschillen worden gezien wanneer de vragen van deze tekstgedeelten en de conclusie die Jezus naar aanleiding van deze tekstgedeelten geeft naast elkaar worden gezet¹⁰⁸:

tekstgedeelte	Mattheüs 22:34-40	Markus 12:28-34	Lukas 10:25-37
Vraag	Meester, welke is het groote gebod in de wet? (22:36 SV)	(...) Welk is het eerste gebod van alle? (12:28 SV)	(...) Meester, wat doende zal ik het eeuwige leven beërven? (10:25 SV)
Conclusie	Aan deze twee geboden hangt de gansche Wet en de Profeten. (22:40 SV)	(...) Gij zijt niet verre van het koninkrijk Gods (...) (12:34 SV)	(...) Ga heen en doe desgelijks. (10:37 SV)

In bovenstaande tabel wordt gezien dat bij Lukas de nadruk ligt op 'het beërven van het eeuwige leven' en niet op wat het grootste gebod is.¹⁰⁹ Daarnaast kunnen nog diverse anderen verschillen ontdekt worden die hierna worden weergegeven.

In Lukas stelt de wetgeleerde (νομικός) een vraag aan Jezus, dit is ook het geval in Mattheüs¹¹⁰, maar in Markus is sprake van een Schriftgeleerde (γραμματέων).¹¹¹ Een ander verschil is degene die de vraag stelt met betrekking tot de wet. In Lukas is de het de Jezus die de vraag aan de wetgeleerde stelt, maar in Mattheüs en Markus wordt de vraag aan Jezus gesteld.¹¹² Bij Mattheüs en Lukas is sprake van grondig testen, op de proef stellen of verzoeken (Lukas: 'ἐκπειράζων'; Mattheüs 'πειράζων'), dit is niet het geval bij Markus. In het weergeven van de wet ontbreekt bij Mattheüs en Lukas de aanhaling uit Deuteronomium 6:4. Markus en Lukas hebben daarentegen 'en met al je

¹⁰⁵ J. A. Fitzmyer, S.J., *The Gospel According to Luke (I-IX)*, New York: Doubleday & Company, Inc, 1983, pag. 83

¹⁰⁶ S.G. Wilson, *Luke and the Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983, pag. 14

¹⁰⁷ J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke X-XXIV*, New Haven & London: Yale University Press, 1985, pag. 877

¹⁰⁸ S.G. Wilson, *Luke and the Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983, pag. 14

¹⁰⁹ B. Shellard, *New Light on Luke*, London: Sheffield Academic Press Ltd, 2002, pag. 98

¹¹⁰ Volgens Nestle-Aland 28 (2012, pag. 54*) zijn hedendaagse tekstcritici niet volledig overtuigd over de authenticiteit van 'νομικός' in Mattheüs 22:35. 'νομικός' ontbreekt bij de tekstgetuigen *f*¹, e en sy⁵.

¹¹¹ Lightfoot (1979, pag. 97-103) gaat uitgebreid in op de vraag of er verschil is tussen 'wetgeleerde' en 'schriftgeleerde' en wat dat verschil dan is. Hij geeft aan dat we het niet zeker weten, maar dat we ervan uit kunnen gaan dat de Schriftgeleerden alle personen zijn die leren en dat de wetgeleerden binnen dit geheel een aparte groep vormen, maar 'I had rather the reader would frame his own judgment here.', aldus Lightfoot.

¹¹² J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke X-XXIV*, New Haven & London: Yale University Press, 1985, pag. 877; S. Ruzer, *Mapping the New Testament*, Leiden: Koninklijke Brill NV, 2007, pag. 75

kracht' (ἔξ ὅλης [τῆς] καρδίας σου', Lukas 10:27) binnen het gebod en dit ontbreekt in Mattheüs.¹¹³ Schweizer merkt hierbij op dat in Lukas de weergave één is, terwijl in Mattheüs en Markus nog sprake is van twee geboden.¹¹⁴

Naast deze verschillen wordt de vraag opgeroepen hoe de redactie tot stand is gekomen. Schmithals stelt dat Markus 12:28-34 ten grondslag ligt aan het gedeelte van Lukas.¹¹⁵ Wiefel spreekt in dit verband echter over dat Markus 'waarschijnlijk' gebruikt is door Lukas.¹¹⁶ Marshall benoemt dit op de volgende wijze 'The crucial problem in the narrative is its relationship to Mk. 12:28-34.'¹¹⁷ Hij biedt onder andere de mogelijkheid dat Lukas gebruik gemaakt heeft van een onafhankelijke bron of de bron 'Q'.¹¹⁸ Verderop in dit werkstuk zal worden ingegaan op de sociaal-religieuze contexten voor deze mogelijkheden.

3.1 conclusies

Naar aanleiding van dit hoofdstuk kunnen de verzen 25 en 37 als specifiek Lukaans worden toegevoegd. Dit ter aanvulling op wat eerder is genoemd in voorgaande conclusies. Terwijl het geheel zeker bewerkt is door de auteur.

Vanuit de vorm- en redactiekritiek kan over de sociaal-religieuze context worden opgemerkt dat er specifieke vragen over 'het bereiken van eeuwig leven' en 'wie is mijn naaste' speelden. In het bronnenonderzoek naar aanleiding van het taalgebruik zal hierop worden ingegaan.

¹¹³ J.T. Nielsen, *Het Evangelie naar Lukas*, Nijkerk: Uitgeverij G.F. Callenbach B.V., 1979, pag. 313 en 314

¹¹⁴ E. Schweitzer, *Das Evangelium nach Lukas*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982, pag. 121

¹¹⁵ W. Schmithals, *Das Evangelium nach Lukas*, Zurich: Theologische Verlag Zürich, 1980, pag. 127

¹¹⁶ W. Wiefel, *Das Evangelium nach Lukas*, Berlin: Evangelische Verlanganstalt Berlin, 1988, pag. 207

¹¹⁷ I.H. Marshall, *The Gospel of Luke*, Exeter: The Paternoster Press, 1978, pag. 440

¹¹⁸ Idem, pag. 441

Hoofdstuk 4: bronnen van traditoneel- en Lukaans taalgebruik

Naar aanleiding van wat onderzocht is in de voorgaande hoofdstukken kan gesteld worden dat in Lukas 10:25-37 sprake is van traditioneel taalgebruik. Dit traditioneel taalgebruik is in ieder geval te vinden in vers 27. In de andere teksten is de hand van de auteur zeker op te merken. Teksten die als Lukaans gedacht worden, zijn onder andere vers 25, 26, 29 en 37.

In dit hoofdstuk zullen diverse verzen uit Lukas 10:25-37 nog worden besproken en zal worden ingegaan op de bronnen van het traditioneel- en Lukaans taalgebruik, zodat er wellicht meer zicht wordt verkregen op de sociaal-religieuze context van dit narratief.

4.1 Lukas 10:25

De vraag van de wetgeleerde wordt woordelijk terug gevonden in Lukas 18:18 en zou daarom kunnen worden omschreven als Lukaans.¹¹⁹ Wilson verbindt deze twee verhalen aan elkaar. Hij geeft naar aanleiding daarvan aan dat het in deze verhalen gaat over algemene Joodse thema's.¹²⁰ De vraag met betrekking tot het eeuwige leven heeft parallellen¹²¹ in de Joodse geschriften.¹²² Nielsen merkt daarover op dat deze vraag een vaste uitdrukking is geworden in 'het jodendom van de pseudepigrife en rabbijnse literatuur.'¹²³ Dit is bijvoorbeeld terug te vinden in wat staat in de Talmoe (b. Ber. 28b; SB I, 808): 'Rabbi Eliezer (c. AD 90) was asked by his pupils, 'Rabbi, teach us the ways of life so that by them we may attain to the life of the future world'.¹²⁴ Shellard verbindt de tekst uit Lukas aan onder andere Apion¹²⁵ en stelt hierover 'Both Apion 2.218 and Lk. 10.25 emphasize that the true purpose of the Torah is to lead to eternal life. Salvation in both texts is linked to caring for others and sharing one's possessions.'¹²⁶ Volgens Geldenhuis was het vooral een vraag die 'just at that time was brewing in the hearts of many (...)'¹²⁷.

4.2 Lukas 10:26

Jezus wedervraag in vers 26 getuigt van een 'gut jüdisch sein'¹²⁸ en vraagt de wetgeleerde zijn antwoord te formuleren vanuit de Schrift. De vraag 'πῶς ἀναγινώσκεις' (= 'Hoe lees jij?') wordt uitgelegd 'as part of his regular worship'.¹²⁹ Het dagelijks reciteren van het Shema¹³⁰ of het verwoorden van welk tekstgedeelte uit de schrift dan ook.¹³¹ Zoals eerder weergegeven blijkt 'πῶς ἀναγινώσκεις' Lukaans te zijn, omdat deze combinatie in geen ander Grieks geschrift te vinden is.

¹¹⁹ J. Jeremias, *Die Sprache des Lukasevangeliums*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1980, pag. 190

¹²⁰ S.G. Wilson, *Luke and the Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983, pag. 28

¹²¹ F. Bovon, *Das Evangelium nach Lukas*, Zürich: Benziger Verlag, 1996, pag. 85

¹²² Daniël 12:2; 4 Makkabeeën 15:3; Psalmen van Salomo 3:16

¹²³ J.T. Nielsen, *Het Evangelie naar Lukas*, Nijkerk: Uitgeverij G.F. Callenbach B.V., 1979, pag. 313

¹²⁴ I.H. Marshall, *The Gospel of Luke*, Exeter: The Paternoster Press, 1978, pag. 441

¹²⁵ Apion kwam uit Alexandrië, leefde van 20/30 v. Chr. - 45/48 n. Chr. Volgens de Jewish Encyclopedia had hij een bittere haat tegen de joden. (<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/1641-apion> (04-06-2014))

¹²⁶ B. Shellard, *New Light on Luke*, London: Sheffield Academic Press Ltd, 2002, pag. 34

¹²⁷ N. Geldenhuis, *Commentary on the Gospel of Luke*, Grand Rapids: W.M. B. Eerdmans Publishing Company, 1988, pag. 310

¹²⁸ F. Bovon, *Das Evangelium nach Lukas*, Zürich: Benziger Verlag, 1996, pag. 85

¹²⁹ I.H. Marshall, *The Gospel of Luke*, Exeter: The Paternoster Press, 1978, pag. 443

¹³⁰ W. Wiefel, *Das Evangelium nach Lukas*, Berlin: Evangelische Verlanganstalt Berlin, 1988, pag. 208

¹³¹ J. Lightfoot, *A Commentary on the New Testament from the Talmud and Hebraica, volume 3*, Grand Rapids: Baker Bookhouse, 1979, pag. 103

Wel vindt 'πῶς' zijn equivalent in het Hebreeuws door het woord 'כִּיצַד' (= hoe? op welke wijze?). 'כִּיצַד' wordt in Tannaitische¹³² geschriften gebruikt om een exegetische vraag in te leiden.¹³³

4.3 Lukas 10:27

Het antwoord van de wetgeleerde op de vraag van Jezus grijpt terug op de Mozaische wetgeving uit Deuteronomium 6 en Leviticus 19.¹³⁴ Daarnaast is dit dubbele gebod ook te vinden in het 'Testament van de twaalf patriarchen'. Het is bekend dat sommige gedeelte van dit document bestonden in de Joods-Palestijnse context, maar niet het gedeelte waarin het dubbele gebod te vinden is. Fitzmyer geeft ook aan dat het mogelijk is dat Philo van Alexandrië (c. 20 v. Chr.-50 n. Chr.)¹³⁵ dit dubbele gebod aanhaalt in zijn werken, maar in hoeverre dit terug te herleiden is op Deuteronomium en Leviticus is een andere kwestie.¹³⁶ Leaney stelt dat Lukas eerder een Hebreeuwse versie van de LXX heeft gebruikt in verband met het gebruik van 'en met geheel je aanleg'.¹³⁷ De discussie spits zich toe op het begrip 'naaste' (=עַר). Leviticus 19 maakt wisselend gebruik van 'naaste' (=עַר), 'broeder/volksgenoot' (=אָח). In de LXX worden beide woorden vertaald met 'πλησίον' (= naaste, buur, nabij).¹³⁸ Het begrip 'naaste' lijkt in eerste instantie invulling te geven aan de geloofs- of volksgenoot. In Leviticus 19 vers 32 is echter al sprake van een uitbreiding naar de vreemdeling. De vreemdeling die in je land woont, moet je als 'עַר' zien. Ook deze moet men liefhebben.¹³⁹ Voor de vreemdeling die op doorreis is, is het recht van de gastvriendschap van toepassing.¹⁴⁰ Binnen de Joodse context stelt Rabbi Aqiva (c. 50-135 n. Chr.)¹⁴¹ over Leviticus 19:18 dat dit de kern van de Thora is. Hillel (c. 50 v. Chr.-10 n. Chr.)¹⁴² noemt in de Babylonische Talmoed dat het liefhebben van

¹³² 'The name "tanna" is derived from the Aramaic "teni" or "tena" ("to teach"), and designates in general a teacher of the oral law, and in particular one of the sages of the Mishnah, those teachers of the oral law whose teachings are contained in the Mishnah and in the Baraita. (...)The period of the Tannaim, which lasted about 210 years (10-220 C.E.)' <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/14240-tannaim-and-amoraim> (04-06-2014)

¹³³ W. Bacher, *Die exegetische terminologie der Jüdischen Traditionsliteratur*, Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1905, pag. 77

¹³⁴ J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke X-XXIV*, New Haven & London: Yale University Press, 1985, pag. 878

¹³⁵ '(...) Jewish exegete and philosopher of outstanding importance for Jewish Hellenism and early Christianity.(...) ' <http://www.encyclopedia.com/article-1G2-2587515715/philo-judaeus.html> (06-06-2014) '(...) and his writings have only survived because they were copied by Christian scribes. The impetus to write philosophy seems to have come to Philo from the encounter that took place within the Judaism of his day between biblically based Judaism and Greek thought based mainly on Plato. Many of his books try to reconcile the two by interpreting the Bible as a kind of textbook of Platonism.' (De Lange, 2010, pag. 160-161)

¹³⁶ Idem, pag. 879

¹³⁷ A.R.C. Leaney, *The Gospel According to St. Luke*, London: Adam & Charles Black, 1966, pag. 182

¹³⁸ S. Ruzer, *Mapping the New Testament*, Leiden: Koninklijke Brill NV, 2007, pag. 37

¹³⁹ W. Weren, *Vensters op Jezus*, Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 1999, pag. 74

¹⁴⁰ J.T. Nielsen, *Het Evangelie naar Lukas*, Nijkerk: Uitgeverij G.F. Callenbach B.V., 1979, pag. 316

¹⁴¹ '(...) one of the most outstanding *tannaim*, probably the foremost scholar of his age. A teacher and martyr, he exercised a decisive influence in the development of the *halakhah*. (...) ' <http://www.encyclopedia.com/article-1G2-2587500632/akiva.html> (06-06-2014)

¹⁴² 'Doctor of the Law at Jerusalem in the time of King Herod; founder of the school called after him, and ancestor of the patriarchs who stood at the head of Palestinian Judaism till about the fifth century of the common era. Hillel was a Babylonian by birth and, according to a later tradition, belonged to the family of David (Lévi, in "R. E. J." xxxi. 202-211, xxxiii. 143). Nothing definite, however, is known concerning his origin, nor is he anywhere called by his father's name, which may perhaps have been Gamaliel. (...) ' <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7698-hillel> (06-06-2014)

de naaste het hoofdbod is, de rest is commentaar.¹⁴³ Ruzer stelt dat dit alles een resultaat zou kunnen zijn van de Romeins-Hellenistische invloed in die tijd.¹⁴⁴ Aan de andere kant is het liefhebben van de naaste al geïnternaliseerd, volgens Ruzer, vanwege de formuleringen binnen de exegese in Joodse teksten.¹⁴⁵ Hij stelt op een gegeven moment over de interpretatie¹⁴⁶ van het dubbele gebod: 'However, despite all the differences in exegesis and ruling, it seems that the two traditions rely on a common basic exegetical structure that they develop in different directions.'¹⁴⁷ Schürmann gaat er vanuit dat het dubbelgebod gelezen moet worden tegen de achtergrond van hellenistische teksten, omdat volgens hem het dubbelgebod niet op deze wijze is samengevoegd binnen de diverse teksten.¹⁴⁸

4.4 Lukas 10:28

In 10:28 legt Jezus door middel van zijn antwoord een verbinding van 'ποιέει' (= doe) en 'ζήση' (= leven) dat in Leviticus¹⁴⁹ en Deuteronomium¹⁵⁰ is terug te vinden. Daarnaast wordt deze verbinding ook gevonden in Ezechiël¹⁵¹ en Nehemia¹⁵². Böhm gaat er echter eerder vanuit dat in Lukas 10:28 een citaat uit de Pentateuch ten grondslag ligt.¹⁵³ Fitzmyer verbindt deze tekst echter met de christelijke gemeente en geeft hierover aan '(...) the Lucan Jesus finds the basic counsel of Christian life in the words of Scripture itself, "Do this and you shall live." (...).'¹⁵⁴

4.5 Lukas 10:29

'En terwijl deze sprak om zich te rechtvaardigen' wordt omschreven als Lukaans.¹⁵⁵ De vraag die volgt heeft echter een specifiek Joods karakter.¹⁵⁶ Over het begrip naaste en de ontwikkeling daarin is in paragraaf 4.3 geschreven.¹⁵⁷ Wiefel stelt dat door de vraag van de wetgeleerde duidelijk is dat

¹⁴³ S. Ruzer, *Mapping the New Testament*, Leiden: Koninklijke Brill NV, 2007, pag. 71

¹⁴⁴ Nielsen (1979, pag. 316) stelt dit ook: 'Dit griekse woordje (Nielsen bedoeld dan 'πλησίον' WS), dat zeer algemeen is en ruim van inhoud en op geen enkele manier kan worden beperkt zoals het begrip *rea* (=ῥα, WS), is zeker niet zonder reden gekozen: de hellenistische-joodse traditie wenste geen beperkingen en drempels.'

¹⁴⁵ S. Ruzer, *Mapping the New Testament*, Leiden: Koninklijke Brill NV, 2007, pag. 71 en 72

¹⁴⁶ Wanneer Ruzer het heeft over twee tradities bedoeld hij de volgende twee tradities: 'pre-rabbinic circles of the sages and Jesus' aan de ene kant en 'Qumran convenanters' aan de andere kant. (Ruzer, 2007, pag. 98)

¹⁴⁷ S. Ruzer, *Mapping the New Testament*, Leiden: Koninklijke Brill NV, 2007, pag. 98

¹⁴⁸ H. Schürmann, *Das Lukasevangelium*, Freiburg: Herder, 1994, pag. 135; Schürmann beschrijft dit als volgt op pag. 134 van het genoemde boek: 'Auch die Zusammenordnung von Gottes- und Nächstenliebe begegnet schon – in unterschiedlicher Weise – TestDan 5, (1) 3 (vgl. auch TestIss 5,1f; 7, 6; Test Seb 5:1; TestBenj 3, 1.3, sachlich auch Jub 36, 4-8 (u.ö.) und bei Philo, SpecLeg II, 63. Nirgendwo aber wird ausdrücklich Dtn 6,5 und Lev 19, 18 dabei zusammen zitiert wie hier.'

¹⁴⁹ 18:5; deze tekst wordt ook aangehaald bij Goulder (1989, pag. 483); Marshall (1978, pag. 444); Nielsen (1979, pag. 315); Schürmann (1994, pag. 136)

¹⁵⁰ 4:1, 6:24 en 8:1; deze teksten worden ook aangehaald bij Schürmann (1994, pag. 136)

¹⁵¹ 20:11 en 21

¹⁵² 9:29

¹⁵³ M. Böhm, *Samaritanen und die Samaritanen bei Lukas*, Tübingen: Mohr Siebeck, 1999, pag. 242; H. Schürmann, *Das Lukasevangelium*, Freiburg: Herder, 1994, pag. 136

¹⁵⁴ J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke X-XXIV*, New Haven & London: Yale University Press, 1985, pag. 879

¹⁵⁵ o.a. Marshall, 1978; Schürmann, 1994;

¹⁵⁶ H. Schürmann, *Das Lukasevangelium*, Freiburg: Herder, 1994, pag. 142

¹⁵⁷ Voor de geïnteresseerde lezer verwijs ik naar de hoofdstukken 2 en 3 van S. Ruzer, *Mapping the New Testament*, Leiden: Koninklijke Brill NV, 2007

het antwoord op deze vraag nog niet was uitgekristalliseerd. Jezus, dan wel de auteur van het Lukas evangelie geeft in het navolgende zijn begripsvulling.¹⁵⁸

4.6 Lukas 10:30-35

Shellard zegt het volgende over dit gedeelte 'in many respects echoes 2 Chron. 28:15'.¹⁵⁹ Goulder gaat hier dieper op in en zet de twee tekstgedeelten naast elkaar. In onderstaande tabel zijn de twee tekstengedeelten met elkaar vergeleken¹⁶⁰.

2 Kronieken 28:15 (SV) ¹⁶¹	Lukas 10:30-35 (SV)
De mannen nu, die met namen uitgedrukt zijn, maakten zich op en grepen de gevangenen, en kleedden van den roof al hunne naakten; en zij kleedden hen en schoeiden hen, en spijsden hen en drenkten hen en zalfden hen, en voerden hen op ezels, allen die zwak waren, en brachten hen te Jericho, de Palmstad, bij hunne broederen; daarna keerden zij weder naar Samaría.	En Jezus, antwoordende, zeide: Een zeker mensch kwam af van Jeruzalem naar Jericho, en viel onder de moordenaars, welke hem ook uitgetogen en daartoe [zware] slagen gegeven hebbende, gingen heen en lieten [hem] halfdood liggen. En bij geval kwam een priester denzelfden weg af, en hem ziende, ging hij tegenover [hem] voorbij. En desgelijks ook een Leviet, als hij was bij die plaats, kwam hij en zag [hem], en ging tegenover [hem] voorbij. Maar een zeker Samaritaan, reizende, kwam omtrent hem, en hem ziende werd hij met innerlijke ontferming bewogen. En hij tot [hem] gaande, verbond zijne wonden, gietende daarin olie en wijn, en hem heffende op zijn eigen beest, voerde hij hem in de herberg en verzorgde hem. En des anderen daags weggaande, langde hij twee penningen uit, en gaf ze den waard, en zeide tot hem: Draag zorg voor hem; en zo wat gij meer [aan hem] ten koste zult leggen, dat zal ik u wedergeven als ik wederkom.

Schmithals maakt ook een verbinding naar 2 Kronieken 28:15 en stelt dat in het licht van de 'ethisierenden hellinistische Synagoge'¹⁶² waarbij de tempeldienst onder kritiek wordt gesteld vanwege hun reserve ten opzichte van de Samaritanen.¹⁶³

Goulder stelt echter wel vragen¹⁶⁴ bij de gedachtegang tussen de inhoud van 2 Kronieken 28:15 en Lukas 10:30-35. Zoals in de tabel te zien is, zijn er weinig overeenkomsten in woorden, echter lijkt de

¹⁵⁸ W. Wiefel, *Das Evangelium nach Lukas*, Berlin: Evangelische Verlanganstalt Berlin, 1988, pag. 209-210

¹⁵⁹ B. Shellard, *New Light on Luke*, London: Sheffield Academis Press Ltd, 2002, pag. 98

¹⁶⁰ Geel: overeenkomsten; Groen: mogelijk te vergelijken; Rood: opvallende verschillen

¹⁶¹ Voor een vergelijking van beide teksten is gebruik gemaakt van de Statenvertaling, omdat deze vertaling concordant vertaalt en op deze wijze een 'goede' vergelijking te maken is.

¹⁶² W. Schmithals, *Das Evangelium nach Lukas*, Zurich: Theologische Verlag Zürich, 1980, pag. 128

¹⁶³ idem

¹⁶⁴ Naar mijn mening is dat zeker mogelijk, hoewel het lijkt dat in de beeldvorming over de Barmhartige Samaritaan, 2 Kronieken 28:15 zeker een rol kan spelen. Denk bijvoorbeeld alleen maar aan diverse platen waarbij de Samaritaan de 'halfdode' man te drinken geeft. In het kader van dit eindwerkstuk voert het echter te ver om hier op in te gaan.

inhoud wel te vergelijken.¹⁶⁵ Goulder roept de vraag op of Jezus hier gepresenteerd wordt door Lukas als de profeet die komen zou, de nieuwe Elia.¹⁶⁶ Dit valt echter buiten het bestek van dit eindwerkstuk.

4.7 Lukas 10:36 en 37

Ook deze verzen worden als Lukaans omschreven.¹⁶⁷ Lukas draait de vraag van de wetgeleerde om, niet 'En wie is mijn naaste?', maar 'Wie van deze drie, denk jij, is de naaste geworden van deze, (...)'.¹⁶⁸ Lukas geeft door het voorbeeld van de Samaritaan aan dat er geen grenzen zijn aan het begrip 'naaste'.¹⁶⁹ Schmithals stelt dat het antwoord op dit voorbeeld, in deze verzen, zowel een exclusief jodendom als een heidenchristelijk verwerpen van Israël weerspreekt.¹⁷⁰ Het gaat niet om het object van liefhebben, maar om het subject, zelf naaste te worden.¹⁷¹ Shellard geeft aan dat Lukas in zijn gelijkenissen eerder gebruik maakt van imperatieven dan van indicatieven. Zij verwijst hier naar Lukas 10:37¹⁷² en verwijst dan nadrukkelijk naar de christelijke plichten.¹⁷³

4.8 conclusies

Het narratief in Lukas 10:25-37 laat in alle verzen de redactie van de auteur zien. Alhoewel de verzen 27 en 30 tot en met 35 terug te herleiden zijn op traditionele teksten als Deuteronomium 6:5, Leviticus 19:8 en 2 Kronieken 28:15, is ook daar de hand van de auteur op te merken.

In de opgeworpen vragen en de daarbij horende antwoorden is de diversiteit en de ontwikkeling van een gemeenschap te vinden. Lukas 10:25-37 staat zo in een traditie die het antwoord op 'En wie is mijn naaste?' zoekt te vinden. Gezien de beantwoording lijkt hier meer sprake te zijn van Hellenistisch Jodendom, dan het Tannaïtisch of Rabbijns Jodendom. De discussie spits zich echter meer toe op ethisch handelen dan op etniciteit. Wellicht heeft dit te maken met de sociaal-religieuze context. Dit zal in het volgende hoofdstuk verder worden onderzocht.

¹⁶⁵ Naar mijn mening zou dit zeker kunnen passen in een verder benoemen van de invulling van het begrip 'naaste'. Door middel van dit voorbeeld komt het begrip 'vijand liefhebben' binnen het woordveld van 'naaste'.

¹⁶⁶ M.D. Goulder, *Luke A New Paradigm*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 1989, pag. 488

¹⁶⁷ Jeremias, 1980; Fitzmyer, 1985; Wiefel, 1988; Goulder, 1989;

¹⁶⁸ Geldenhuys (1988, pag. 311): 'Who is my neighbour? (...) 'Whose neighbour am I?{...}'

¹⁶⁹ E. Schweitzer, *Das Evangelium nach Lukas*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982, pag. 122

¹⁷⁰ W. Schmithals, *Das Evangelium nach Lukas*, Zurich: Theologische Verlag Zürich, 1980, pag. 128

¹⁷¹ J.T. Nielsen, *Het Evangelie naar Lukas*, Nijkerk: Uitgeverij G.F. Callenbach B.V., 1979, pag. 320

¹⁷² πορεύου καὶ σὺ ποίει ὁμοίως (= Ga en doe jij dit op dezelfde manier!)

¹⁷³ B. Shellard, *New Light on Luke*, London: Sheffield Academic Press Ltd, 2002, pag. 83

Hoofdstuk 5: mogelijke sociaal-religieuze contexten naar aanleiding van Lukas 10:25-37

In de voorgaande hoofdstukken zijn er diverse mogelijke sociaal-religieuze contexten langs gekomen. Deze contexten lopen van de Tannaïm tot en met Heiden-christenen. De interpretatie van de context lijkt te staan of te vallen met keuzen die gemaakt worden ten aanzien van de auteur, de lezers, de tijd van ontstaan en het doel van het boek. In dit hoofdstuk zal verder worden ingegaan op de achtergronden van mogelijke sociaal-religieuze contexten en diverse gemeenschappen.

5.1 achtergronden van mogelijk sociaal-religieuze contexten

Zoals eerder is aangegeven is het narratief geworteld in de Joodse traditie. Maar welke traditie was dit? De Tannaïm, de Hellenistische, een liberale traditie of ...? Malina stelt hierover 'How can we be fair in discussing both without too much distortion from the Doppler effect? Distortion there must be. In the study of early Jesus groups the distortion is generally called 'the interests of the community' that told the story. While in biblical study in general, further distortion derives from the interests of interpreters and their audiences.'¹⁷⁴

5.1.1 een Lukasgemeenschap?

Binnen de wetenschap wordt vaak gesproken over een Markus-, Mattheüs- en/of Johannesgemeenschap. Voor Lukas wordt dit niet door iedereen gesteld. Er wordt vanuit gegaan dat het evangelie van Lukas gericht is aan diverse gemeenschappen.¹⁷⁵ Koet omschrijft dat een Lukaanse gemeenschap de volgende kenmerken heeft¹⁷⁶:

1. Een gemeenschap van zowel Joden als Heiden-christenen;
2. Vertrouwd zijnde met de Schriften en de interpretatie daarvan, mede vanuit een mogelijk Hellenistisch zijn van de auteur;
3. Een verdere interpretatie van de Schrift lijkt een functie te hebben binnen deze gemeenschap.¹⁷⁷

5.1.2 de Joodse gemeenschap

De Joodse gemeenschap werd gekenmerkt door plechtigheden en rituelen, die hun anders-zijn benadrukken, hoewel binnen de Joodse gemeenschap veel diversiteit was (Feldman haalt het volgende aan: (...) many sects of Jews (twenty-four according to the Jerusalem Talmud, *Sanhedrin 10.6.29c*)¹⁷⁸. Dat de Joodse cultuur en praktijk een éénheid zou zijn, is geen gangbare zienswijze.¹⁷⁹ Taylor stelt hierover 'the Jews were a diverse ethnic-religious community scattered throughout the Roman world, and known to attract foreign adherents.'¹⁸⁰

¹⁷⁴ P.F. Esler (Ed.), *Modelling Early Christianity*, London: Routledge, 1995, pag. 98

¹⁷⁵ P.F. Esler, *Community and gospel in Luke-Acts*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987, pag. 26

¹⁷⁶ Voor een onderbouwing van deze kenmerken verwijs ik naar: B.J. Koet, *Five Studies on Interpretation of Scripture in Luke-Acts*, Leuven: Uitgeverij Peeters, 1989

¹⁷⁷ B.J. Koet, *Five Studies on Interpretation of Scripture in Luke-Acts*, Leuven: Uitgeverij Peeters, 1989, pag. 156

¹⁷⁸ L.H. Feldman, *Jew and Gentile in the Ancient World*, Princeton: Princeton University Press, 1993, pag. 43

¹⁷⁹ Idem. pag. 182

¹⁸⁰ P.F. Esler (Ed.), *Modelling Early Christianity*, London: Routledge, 1995, pag. 129

5.1.3 'Christelijke'¹⁸¹ gemeenschappen

In de eerste eeuw waren de 'christelijke' gemeenschappen vooral groepen die 'vrijwillig'¹⁸² bij elkaar kwamen. Het waren geen gemeenschappen die op basis van geboorte of etniciteit bij elkaar hoorden. De 'christenen' vormden een gemeenschap op basis van gezamenlijke waarden en de vrijwillige keus om bij deze groep te horen. Deze gemeenschappen hadden in hun oorsprong waarschijnlijk de volgende drie mogelijkheden:

1. bijna volledig heidens;
2. een mix van Jood en heiden;
3. bijna volledig Joods.¹⁸³

5.2 conclusies

Het narratief van Lukas 10:25-37 is geworteld in de Joodse traditie. Er zou sprake kunnen zijn van een Joodse of Christelijke sociaal-religieuze context. Gezien het genoemde 'Doppler effect' zal dit wellicht meer vertellen van degene die een keuze maakt, dan over de sociaal-religieuze context. Hierom zou gesproken kunnen worden van een Lukaanse gemeenschap. Deze gemeenschap is geworteld in de Joodse traditie en legt zich in ieder geval toe op het verder interpreteren van de Schriften. Of er werkelijk sprake is van een Lukaanse gemeenschap zou verder onderzoek moeten uitwijzen.

¹⁸¹ Ik zet 'christelijk' en 'christenen' hier bewust tussen aanhalingstekens omdat ik mezelf af vraag of er in de eerste eeuw al echt sprake was van een christen zijn, zoals wij dat kennen. Binnen het bestek van dit eindwerkstuk kan ik hier niet verder op ingaan, maar het lijkt me wel goed om aan te geven.

¹⁸² 'However a first-century Mediterranean voluntary association would not be 'voluntary' by our standards since no one really volunteers in the Mediterranean.' (Esler (Ed.), 1995, pag. 109)

¹⁸³ P.F. Esler, *Community and gospel in Luke-Acts*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987, pag. 31

Hoofdstuk 6: samenvatting en conclusie

6.1 samenvatting

6.1.1 narratieve analyse

Het narratief van Lukas 10:25-37 is te vinden in het gedeelte van Lukas dat gaat over de reis naar Jeruzalem. Het narratief wordt omlijst door middel van het werkwoord 'ποιέω' (= doen). Het narratief is opgebouwd door middel van een concentrisch patroon van tweemaal: vraag, wedervraag, antwoord op wedervraag, antwoord op beginvraag. Binnen het gesprek van een zeker wetgeleerde en Jezus krijgt het voorbeeld van de zgn. barmhartige Samaritaan een prominente plaats. In dit narratief laten de wetgeleerde, Jezus, een zeker mens en de Samaritaan een ontwikkeling zien. Degene die half dood bleef liggen blijft het middelpunt van het narratief. De priester en de Leviet zijn 'voorbijgangers'. Het narratief geeft geen expliciete details over ruimte. De vertelde tijd en verteltijd komen overeen. Door middel van de retroversies, anticipaties en het perspectief van de verteller plaats de auteur de lezer midden in het verhaal.

6.1.2 historisch-literaire kritiek

Lukas en Handelingen zijn aan elkaar gerelateerd. De auteur van deze boeken is Lukas. Over zijn etniciteit bestaat binnen de wetenschap discussie. Het boek is mogelijk te dateren tussen voor 70 en Christus tot ongeveer 150 jaar na Christus. Het lezerspubliek beslaat mogelijk de breedte van Joods tot Heiden-christen. Over de afhankelijkheid van Lukas ten opzichte van andere bronnen bestaan diverse theorieën.

6.1.3 vorm- en redactiekritiek

Het narratief uit Lukas verschilt opmerkelijk van de parallele teksten. Er wordt teruggegrepen op Leviticus en Deuteronomium. De vraag blijft op welke manier de diverse teksten afhankelijk zijn van elkaar.

6.1.4 bronnen van traditioneel- en Lukaans taalgebruik

Het traditioneel taalgebruik van Lukas 10:25-37 is vooral te vinden in de verzen 26 en 30 tot en met 35. De andere verzen getuigen van een Lukaanse redactie. De traditionele gedeeltes zijn geworteld in de Joodse traditie en wel in de Wet en de profeten. Voor het voorbeeld van de zgn. barmhartige Samaritaan heeft Lukas mogelijk 2 Kronieken 28:15 gebruikt.

Voor wat betreft de Lukaanse redactie zijn diverse Joodse thema's aan te wijzen. Het gaat dan onder andere om de vraag met betrekking tot het bereiken van het eeuwige leven en de invulling van het begrip 'naaste'. Op deze thema's geeft Lukas door middel van dit narratief een antwoord.

6.1.5 mogelijk sociaal-religieuze contexten naar aanleiding van Lukas 10:25-37

De sociaal-religieuze context van het narratief is te plaatsen in een traditie met Joodse wortels, waarbij er door, mogelijk heidense, Hellenistische invloeden een verschuiving is op te merken van etniciteit naar ethiek. Er zou gesproken kunnen worden van een Lukaanse gemeenschap.

6.2 conclusie

Dit eindwerkstuk is begonnen met de vraag:

Is er in Lukas 10:25-37 sprake van traditioneel taalgebruik en zo ja, welke sociaal-religieuze context veronderstelt die dan?

In het geheel van Lukas 10:25-37 is duidelijk sprake van redactie door de auteur. Er wordt gebruik gemaakt van de traditie. De verzen 26 en 30 tot en met 35 zijn te herleiden op teksten uit de Joodse traditie. Toch zal de eerste deelvraag met 'nee' worden beantwoord om de volgende redenen:

1. het voorbeeld van de zgn. barmhartige Samaritaan is een interpretatie van Leviticus 19:18;
2. 'Καὶ ἰδοὺ' (= En zie) bepaalt ons bij iets nieuws dat binnenvalt en tot nu toe nog niet aan de orde was;
3. het gebruik van onder andere 'ἄνθρωπός τις' (= een zeker mens) dat kenmerkend is voor Lukas. In het gehele narratief wordt alleen Jezus bij name genoemd;
4. het narratief is niet te plaatsen in ruimte en tijd, de auteur en de lezer zijn direct op elkaar betrokken;
5. de vragen en de conclusie ('(...), wat moet ik doen om eeuwig leven te krijgen?'; 'En wie is mijn naaste?' en 'Ga en doe jij dit op dezelfde manier!') verschillen opmerkelijk van de parallelle teksten uit Markus en Mattheüs;
6. 'πῶς ἀναγινώσκεις' (= Hoe lees jij?) is niet terug te vinden in enige andere literatuur, dan alleen als aanhaling in andere werken;
7. het begrip 'naaste' (= πλησίον) lijkt in Lukas een andere betekenis te krijgen. Niet 'wie is mijn naaste?' maar 'voor wie ben ik een naaste?' staat centraal;
8. het gehele narratief lijkt een aanzet te geven tot een nieuwe invulling van de wet: niet meer de wet gebonden aan een etniciteit (in dit geval de Joodse), maar de wet als praktijk voor ethisch handelen: 'Ga en doe jij dit op dezelfde manier!'

Kortom: geworteld in de Joodse traditie, door middel van de wet en de profeten, geeft Lukas door middel van 'Hoe lees jij?' een herinterpretatie van dezelfde wet en de profeten.

Deze herinterpretatie veronderstelt een sociaal-religieuze context waarin door middel van gesprek een herinterpretatie mogelijk is. Wellicht een Lukaanse gemeenschap, geworteld in het Jodendom met een diverse etniciteit van Jood en heiden, die door middel van een herinterpretatie van de wet, hun traditie en geschiedenis actueel maken.

6.3 tenslotte

Dit eindwerkstuk is tot stand gekomen na veel onderzoek en diverse onderzoeksvragen. Door dit onderzoek is de vraag van dit eindwerkstuk beantwoord. Er zijn echter ook diverse vragen ontstaan, zoals bijvoorbeeld de volgende vragen:

1. Welke betekenis heeft het gebruik van 'כִּי צַד' in de Tannaïmitsche geschriften en wat betekent dit voor de interpretatie van 'πῶς ἀναγινώσκεις' in Lukas 10: 26?
2. Op welke gronden kan bepaald worden dat Lukas primair is ten opzichte van Markus en wat betekent dit voor de betekenis van zowel Lukas als Markus?

3. Welke mogelijkheden geeft een intertekstuele analyse tussen 2 Kronieken 28:15 en Lukas 10:30-35 en wat betekent dit voor de uitleg van het zgn. voorbeeld van de barmhartige Samaritaan?
4. Heeft er een Lukaanse gemeenschap bestaan en zo ja, wat zijn de kenmerken van deze gemeenschap?

Deze vragen geven alle reden tot verder onderzoek. Onderzoek waarbij wij ons '(...) stellen onder de tucht en de belofte van de Wet des HEEREN (..)'. Waar er geen samenvatting gegeven wordt die Jezus ons geleerd zou hebben. Maar waar wij wellicht een verdere herinterpretatie van de Wet en de Profeten ontvangen, in de lijn van Lukas.

Dankwoord

Aan het einde van dit werkstuk wil ik dhr. Eric Ottenheijm hartelijk danken voor zijn begeleiding bij het vinden van de juiste onderzoeksvraag en het voltooien van dit eindwerkstuk. Zijn begeleiding bestond uit het stellen van de juiste vragen en het luisteren naar mij en het geven van veel informatie en mooie handvatten om verder te kunnen. Hier ben ik hem zeer erkentelijk voor. Vooral de ontdekking met betrekking tot 'πῶς ἀναγινώσκεις' heb ik als bijzonder ervaren. Ik hoop dat dit werkstuk er aan bij zal dragen dat hier verder onderzoek naar gedaan zal worden.

Een speciaal woord van dank voor Arjan Baarsen, die diverse keren waardevolle adviezen gegeven heeft, toen ik dacht: 'hoe moet ik nu verder'.

Daarnaast natuurlijk ook mijn gezin. Een studerende vader en man is niet altijd gemakkelijk. Des te meer als hij in andere sferen is, omdat hij met een volgende paragraaf van zijn eindwerkstuk aan de slag moet. Toch fijn dat mij de mogelijkheid wordt gegeven om dit te doen.

Boven alles dank aan God, onze HEERE die telkens weer wegen opent, zodat er meer zicht komt op de weg die ik gaan mag.

Tenslotte rest mij nog één opmerking. Het zal wellicht niet gewoon zijn een bacheloreindwerkstuk op te sieren met een tekening. Deze is echter wel speciaal. Johan, mijn zoon, heeft in het kader van mijn eindwerkstuk het voorbeeld van de zgn. barmhartige Samaritaan voor mij getekend. Duidelijk is te zien dat op de reis naar Jeruzalem er een gesprek gaande is, waarin een verhaal voorbijkomt over medelijden en barmhartigheid. Johan, bedankt.

Urk, 25 juni 2014

Wim Steller

Gebruikte literatuur:

- W. Bacher, *Die exegetische terminologie der Jüdischen Traditionsliteratur*, Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1905
- M. Bal, *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*, Toronto: University of Toronto Press, 2009
- W. Bauer, *Griechisch-deutsches Wörterbuch*, Berlin: Walter de Gruyter, 1988
- M. Böhm, *Samaritanen und die Samaritaner bei Lukas*, Tübingen: Mohr Siebeck, 1999
- F. Bovon, *Das Evangelium nach Lukas*, Zürich: Benziger Verlag AG, 1989
- F. Bovon, *Das Evangelium nach Lukas*, Zürich: Benziger Verlag, 1996
- J. van Bruggen, *Lucas, het evangelie als voorgeschiedenis*, Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, 2011
- F. W. Danker, *The Concise Greek-English Lexicon of the New Testament*, Chicago: The University of Chicago Press, 2009
- A. Denaux e.a., *The Vocabulary of Luke*, Leuven: Peeters, 2009
- J.D.G. Dunn, *The New Perspective on Paul*, Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 2008
- B. D. Erhman, *The New Testament, A Historical Introduction to the Early Christian Writings*, New York: Oxford University Press, 2008
- P.F. Esler, *Community and gospel in Luke-Acts*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987
- P.F. Esler (ed.), *Modelling Early Christianity*, London: Routledge, 1995
- L.H. Feldman, *Jew and Gentile in the Ancient World*, Princeton: Princeton University Press, 1993
- J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke I-IX*, New York: Doubleday & Company, Inc., 1983
- J. A. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke X-XXIV*, New Haven & London: Yale University Press, 1985
- D. Flusser, *Ontdekkingen in het Nieuwe Testament*, Baarn: Uitgeverij Ten Have b.v., 1988
- N. Geldenhuys, *Commentary on the Gospel of Luke*, Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1988
- M.D. Goulder, *Luke A New Paradigm*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 1989
- J.G.B. Jansen, *Barmhartige Samaritaan in rovershanden?*, Apeldoorn: Uitgeverij Semper Agendo BV, 1974
- J. Jeremias, *Die Sprache des Lukasevangeliums*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1980

- B.J. Koet, *Five Studie on Interpretation of Scripture in Luke-Acts*, Leuven: Uitgeverij Peeters, 1989
- N. de Lange, *An Introduction to Judaism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010
- A.R.C. Leaney, *The Gospel According to St. Luke*, London: Adam & Charles Black, 1966
- J. Lightfoot, *A Commentary on the New Testament from the Talmud and Hebraica, volume 3*, Grand Rapids: Baker Bookhouse, 1979
- I.H. Marshall, *The Gospel of Luke*, Exeter: The Paternoster Press, 1978
- J.T. Nielsen, *Het Evangelie naar Lukas*, Nijkerk: Uitgeverij G.F. Callenbach B.V., 1979
- K. Paffenroth, *The Story of Jesus according to L*, Sheffield: Sheffield Academic Press Ltd, 1997
- S. Ruzer, *Mapping the New Testament*, Leiden: Koninklijke Brill NV, 2007
- S. Schama, *De geschiedenis van de Joden*, Amsterdam: Uitgeverij Atlas Contact, 2014
- W. Schmithals, *Das Evangelium nach Lukas*, Zurich: Theologischer Verlag Zürich, 1980
- H. Schürmann, *Das Lukasevangelium*, Freiburg: Herder, 1994
- E. Schweizer, *Das Evangelium nach Lukas*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982
- B. Shellard, *New Light on Luke*, London: Sheffield Academic Press Ltd, 2002
- H.L. Strack und P. Billerbeck, *Kommentar Zum Neuen Testament aus Talmud und Midrash*, München: C.H. Becksche Verlagsbuchhandlung, 1974
- W. Weren, *Vensters op Jezus*, Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 1999
- W. Wiefel, *Das Evangelium nach Lukas*, Berlin: Evangelische Verlaganstalt Berlin, 1988
- S.G. Wilson, *Luke and the Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983
- F. Zehrer, *De boodschap der gelijkenissen, over de eindtijd*, Boxtel: Katholieke Bijbelstichting, 1974

Gebruikte Bijbelvertaling

Statenbijbel in drie delen, Houten: Den Hertog B.V., 1980

Gebruikte webpages en/of -sites

users.telenet.be/arseen.de.kesel/lucasc10.htm#Lc102528 (28-03-2014)

<http://markgoodacre.org/PaulPage/New.html> (21-05-2014)

<http://stephanus.tlg.uci.edu.proxy.library.uu.nl/inst/textsearch> (31-05-2014)

<http://www.jewishencyclopedia.com>

<http://www.encyclopedia.com>